

НИЧЕ И ДОСТОЈЕВСКИ

Ниче и Достојевски су наши савременици, иако су обојица већ у гробу. Ниче је у гробу од пре десет, а Достојевски од пре тридесет година. Они су наши, дакле, и темпорално као што су наши и духовно, идејно. Ја их не називам нашим зато што су они наше духовне вође, или што смо ми њихови ученици и следбеници; не, но зато, што су они најизразитији репрезентанти духовних тежњи и настројења наше епохе. Они су обојица песници — мислиоци, мада ниједан од њих није ни песник ни мислилац у обичном конвенционалном смислу те речи. Они су и као песници и као мислиоци револуционари. Они су створили нарочити стил, нарочите књижевне облике, с нарочитим садржајем. Стил, облик и садржај њихове поезије представља револуцију у европској и руској литератури најновијег времена. Као мислиоци Ниче и Достојевски нису метафизичари но етичари, тј. одређивачи моралних вредности, творци нових, моралних идеала. Ничеов идеал је надчовек, Достојевскога идеал — свечовек. Но посмотримо изближе ова два идеала.

Ниче издиже свој идеал сасвим из оквира морала. Његов идеал није један добар човек, но један јак човек. У „Генеалогiji морала“ Ниче придаје изразу *bonus* (добар) значење *ратоборан*, како је овај првобитно у старом Риму имао. (*Genealogie der Moral*, с. 309, Leipzig 1906).

Добар човек је опште усвојени морални идеал, а добар је онај, ко се што свесније и скрупулозније покурава опште признатим моралним законима. Јак човек Ничеов пак не само да не означава никакву савесност и скрупулозност у погледу опште признатих моралних закона, но, напротив, апсолутно презрење и игнорисање истих. И што је веће презрење овога јаког човека према моралним законима људског друштва, то он већма заслужује назив надчовека, — то је он ближе идеалу. Три негације садржи надчовек у себи: негацију морала, негацију људи и негацију себе.

Надчовек негира морал зато, што се помоћу морала држе у животу „многи-премноги“, који су се тако намножили, да су постали „земљина болест“, да земља од тога заудара. Морал за надчовека ништа друго није до одбрана и заштита оних премногих, који немају своје личне снаге, да себе бране и штите. Морал је ограничење личне моћи и сузбијање „воље за моћ“. Морал је нивелирање и концесирање. Морал нивелира моћ и немоћ, морал захтева од моћнога концесије, ограничење и самопожртвовање за рачун немоћнога. А то се све коси са принципом: „*воља за моћ*“, и смета постанку и развићу једног моћног човека, једног надчовека. Речју, надчовек је против морала, јер је морал против надчовека, надчовек негира морал зато, што морал негира њега.

Надчовек негира, даље, и људе. Треба људе савладати и прегазити, јер они нису циљ но само средство живота на земљи. Они су средство, они су мост којим се долази до надчовека. Људи су бројна величина, бројна снага, чије одржање гарантује морал. Ту бројну величину треба савладати и прегазити, јер она није у самој ствари никаква величина, која импонује. Величина која импонује то је јединица, једна моћна и снажна јединица. Велики је онај човек, који у односу према другим људима пројављује моћ, а не љубав. Велики је онај, ко негира све људе испод себе и око себе.

Надчовек негира, најзад и самога себе. Заратустра жели да сваки дан самога себе савлађује и преживљује, тј. Да негира себе сваког дана, да би се тако стално уздизао над самим собом. Надчовек нарочито онда непоштедно негира себе, кад хоће да у себи негира човека, кад примети код себе „слабост“, тј. наклоност ка људима, љубав или сажалење према људима и жељу за људима и њиховим друштвом.

Ниче одриче владајући морал, морал љубави и правде, као штетан по моћне људе и као наметнут од немоћнијих моћнијима. Није овај данашњи, европски морал владао увек у свету. Данашњи, европски морал, јесте „робовски морал“, који је онда ступио у живот, кад је унижен и срушен један бољи морал, — „господарски морал“. Овај господарски морал постојао је у старо време, код „отмених раса“, у које Ниче убраја свет Хомерових песама, германских Нибелунга, скандинавских викинга, и стари Рим, — Рим на првом и најистакнутијем месту. Тај морал није заборављао основни душевни тон отмених раса. А овај основни тон душе њихове сачињавала је „blonde Bestie“, риђа бестија, вечно жудна „плена и победе“. Ниче хоће да каже, да су те старе отмене расе живеле животом пунијим и слободнијим у томе смислу, као да њихови природни инстинкти, који су код њих били, по Ничеову мишљењу, далеко јачи и опредељенији но код неотмених, некултурних раса, да њихови природни инстинкти дакле, нису имали тако споредан значај у сравању са духом, нити култура њихових инстинката тако презрену славу у сравању са културом духа, као што је то био случај код других раса и у другим временима, када је владао робовски морал.

Силну и неодољиву „вољу за моћ“ имали су стари Римљани, — вољу за борбу и победу, за покорене слабијих и владу над слабијим. Њихов инстинкт за господарством над другим народима кроз целу њихову историју остао је снажан и нестешњен. Они су рођени као господари, они су и кроз сву историју своју остали господари. Реакција против њиховог господарског морала појавила се у једној од провинција римских, — у Јудеји, с проповеђу о „робовском моралу“. Робовски морал постојао је код Јевреја и у Старом завету, пре Христа. То је био морал малих људи, којих је било много, морал милосрђа и уступака и самоограничења и самоуништења моћи. У Риму је живела једна господарска раса, у Јудеји једна робовска раса. С Јеврејима почиње „устанак робова“ („Sklavenaufstand“) у моралу. Тај устанак је циљао ослабљење и уништење господарског морала „отмених раса“. Отуда Рим и Јудеја представљају две противположности. Дух римски и дух јеврејски два су сасвим супротна духа. Борба између та два духа, или, другим речима, борба између Рима и Јудеје — то је историја света до сад. Господари су водили борбу у име свога природног права, тј. у име своје моћи, робови су водили борбу у име милосрђа и у име своје трансцедентне, надземаљске, надприродне правде. Робови су победили господаре, Јудеја је ликовала над Римом. Последња пак и одсудна победа робова над господарима дошла је с Христом. Христос је само распламтео и фанатизирао устанак робова, давши му нове хране. Христова црква, која се потом организовала имала је само један циљ: уништење господарског морала у свету. Она је у тријумфу ходила томе своје циљу, иако су Римљани водили у почетку очајну борбу против ње. То је, по Ничеу, била борба отмених људи са народом или робовима или стадом. Мали и немоћни људи организовали су се против великих и моћних. Својим бројем и својим фанатизмом победили су они први. На место Рима императорског дошао је Рим плебејски, на место мача, који је дотле симболизовао сав морал, дошла је маслинова гранчица. Пораз господарског морала убрзо је престао бити несрећом самих Римљана; он се ускоро распростро по целој свету. Аријски народи још некултивисане Европе, који су живели у шумама око Рајне и Дунава својим дивним господарским моралом, хранећи „die blonde

Bestie“ у себи до презасићености, положили су најзад своје крваво оружје пред крстом, усвојили су робовски морал и почели су укроћавати своју „риђу бестију“. Цела Европа, а за њом и цео свет је поклекнуо пред крстом и тиме ступио у заверу против господарског морала.

Тако се завршила најстраховитија борба у историји света, борба о превласт између два морала, морала господарског и морала робовског. Народ је победио своје господаре и санкционисао свој морал. Појам о добру и злу тако се изменио у целој културној свету. Појам „добар“ не значи више храбар и ратоборан, као што је значио у почетку, но послушан и мирољубив и кротак. Појам „морал“ значио је негда моћ, данас пак он значи слабост. Човек, који је негда био величанствени и крвави дивљи звер, у време господарског морала, постао је данас једна питома, једна обична, домаћа животиња. Лав је укроћен и обраћен у јагње. Врлина осветољубља обратила се у свој контраст, у врлину неосветољубља. Човек „црв“, који пузи, који опрашта, који се не свети, који се жртвује за друге, који се уздржава, који трпи, истакнут је данас као „Ziel und Spitze“; такав човек постао је данас „смисао историје“. Данашњи живот човечанства и сва данашња култура, првенствено култура европска, тежи све више потпуном достигнућу таквога циља и остварењу таквога смисла историје. Сва савремена европска култура тежи да човека учини бољим. „И нема сумње човек постаје све бољи“, мисли Ниче. И по њему баш „у овој лежи коб Европе“, јер бољи у смислу савременом, европском и културном значи „утанчанији“, „добродушнији“, „пааметнији“, „удобнији“, „медиокритетнији“, „равнодушнији“, „кинескији“, „хришћанскији“. Ниче је у очајању, што види, да савремени човек постаје све бољи и бољи у овој смислу. И у очајању својој напада он фуриозно све оне, који одобравају и подржавају постојећи ток ствари заједно са плебејским, робовским моралом. Он напада нарочито хришћанску цркву, као организацију робовског морала *par excellence*. Он напада енглеске философе и моралисте, који су својим системима оправдали плебеизам у историји и у моралу. Беркли и Спенсер изложени су нападима Ничеовим више но остали, јер они су више но остали били адвокати мрскога му плебеизма. Ниче напада савремену демократију и социјализам као монструм, који је тобож дошао у сукоб са хришћанском црквом, но који у ствари иде још даље од ове у уништењу господарског морала и у плебеизирању и вулгалитирању света. Хришћанска црква имала је бар једнога човека са господарским моралом, папу Борџију, који је погазио сав хришћански морал, демократија пак није имала ниједнога. Демократија у суштини значи ларму и протест и устанак против господарског морала, — устанак робова. Први устанак робова био је у Јудеји, у старо време, други је био у Француској, у време Револуције. „Никад се на земљи није чуло више јубеловања ни више одушевљене ларме!“ — до у време француске револуције, када се и „последња политичка отменост“ Европе срушила. И усред тога јубела и одушевљења десило се нешто, најчудније и најнеочекиваније („das Ungeheuerste und das Unerwartetste“). Антички идеал оваплоћен са нечувеним сјајем ступи пред очи и свест човечанства. То је био Наполеон, ова „синтеза од нечовека и надчовека“. Наполеон је једини човек у новијој историји, на коме Ниче може да заустави свој поглед и своју пажњу без одвратности и гнушања. Наполеон је једина тица грабљивица усред јагањаца. А Ниче држи страну тицама грабљивицама против јагањаца. Он мисли, да не треба узети за зло јагањцима што се љуте на тице грабљивице, као што не треба узети за зло овима, што односе јагањце. Јагањци могу с правом рећи: „Ове тице грабљивице су зле, и што је неко мање тица грабљивица, а више њена противположност, више јагње, зар он није утолико бољи?“ Грабљивице могу на то само одговорити: „Ми се ни

најмање не љутимо на ове добре јагањце, ми их, шта више, волимо, ништа није укусније од једнога нежнога јагњета“. Закључак: од моћи се не може захтевати, да она буде немоћ, нити се од немоћи може захтевати, да она буде моћ. Свак мора остати оно што је.

Садашњи човек је на земљи немоћ, а његов морал само је протекција немоћи. „Ми смо уморни од човека“ „Wir sind des Menschen müde“, узвикује Ниче у својој *Генеалогји Морала*, а у своме доцнијем делу, у *Заратустри* покушава да створи један нов тип, један, да се тако изразимо, нарочити организам, узвишен над човеком и над моралом.

Но ја сам погрешно рекао, да је Наполеон био једини човек у новијој историји, на коме је Ниче могао да заустави свој поглед и своју пажњу без одвратности и гнушања. Био је још један, кога је Ниче гледао с уважањем и дивљењем. — Достојевски. Ниче сам о себи каже, да је он „für Dostojewski schwärmend“. У писму Хиполиту Тену Ниче изриче свој строги суд о Пол–Буржеу и вели, да „дух Достојевскога не да мира овоме париском романсијеру“. У писму Жоржу Брандесу овако се изражава творац надчовека о Достојевском: „Ја апсолутно верујем вашим речима о Достојевском; ја га с друге стране ценим као најдрагоценији психолошки материјал, који ја познајем — ја сам њему особито захвалан, ма колико да је он противан мојим најнижим инстинктима“. (Nietzsches Briefe, Insel—Verlag Leipzig, 1911).

Достојевски, који се у писму цару Александру II потписивао „бивши државни преступник“, који се родио у болници за сиромашне, који је био извођен на ешафот, носио окове, гладовао заједно са породицом, и имао падаћу болест; Достојевски, коме је једнога дана цела Москва аплаudirала и коме је цео Петроград чинио мртвачки спровод, — Достојевски је био највећи модерни апостол онога морала, који је Ниче назвао „робовским“, и творац једног новог моралног типа — свечовека.

Достојевски је називао Пушкина свечовеком, и ако тај назив њему, Достојевскоме, далеко више приличи. Моћни геније Достојевскога обухватао је собом много више људских душа него геније Пушкинов. Велики људи или су до запрепашћења једнострани или су до запрепашћења многострани; другим речима: велики су људи или уски, а високи, као један обелиск, или широки и дубоки као море. Узак и висок био је Ниче, широк и дубок Достојевски. Као руска земља тако је широка душа Достојевскога, или још боље као земља цела, као ова планета, на којој смо. Нема човека на земљи, који не може себе наћи у делима Достојевскога. И сам Ниче морао се огледати над овим дубоким морем и видети себе, — иначе он не би имао толико респекта према овоме руском Шекспиру, како један немачки писац (Otto Julius Bierbaum — Dostojewski, p.6.) назива Достојевскога.

Духу Достојевскога познат је био и Ничеов идеал пре појаве „Заратустре“. Гле, Достојевски је насликао једнога надчовека у лицу Раскољникова (у роману „Злочин и казна“), који непрестано има пред очима Наполеона, и који живи у уверењу, да је великом човеку допуштено све, без обзира на морал. Но Раскољников је продукт Достојевскога и као такав он није могао до краја остати једнострани надчовек, какав је био Наполеон, његов идеал, јер Наполеон се никад није покајао за проливену крв људску, док се Раскољников покајао: овај је оставио секиру, умрљану крвљу, и пошао у заточење, у Сибир, с јеванђељем у руци и покајањем у души. У души Наполеоновој и у души Заратустриној није било раскола, док је Раскољников добио и име због своје расколничке, подељене душе. Његова душа не учествује нигде *сва*, но увек само једним делом: делом је она на злочину, делом у покајању. Достојевскоме није било до стварања једнога идеалнога надчовека, но до сецирања и сликања реалних људи и до разлучивања

добра од зла код истих. Достојевски је тражио идеално у реалноме, тражио је злато у благу, и велико у презреноме. Белински је рекао поводом дела младога Достојевског „Бедни људи“ ово: „Част и слава младоме песнику, чија муза љуби људе на мансардама и у подрумима и говори о њима онима који обитавају у позлаћеним палатама: гле, то су такође људи, ваша браћа!“ Бедне људе, Макарија Девушкина и Варењуку, Заратустра би прегазисо као блато, јер у њима не би нашао силу и моћ и ратоборне инстинкте и риђу бестију. Но Достојевски је разгрнуо блато, које је покривало ове бедне људе, изврнуо њихову душу и окренуо је светлости, развио све њене уборе и наборе, и измерио све њене пригушене и скривене вибрације, — и свет се зачудио толиком сјају под толиким блатом. Тако је Достојевски умео као волшебник да укаже свету на злато у ономе што свет држи за само блато и обратно да укаже на блато у ономе, што свет држи за само злато. Свет је држао за блато и Макарија Девушкина и Варењуку и слугу Карамазових Смердјакова, — но Достојевски је отворио свету очи, да види у томе блату и злато. Или, свет је држао лорда Биконсфилда за једнога златног човека, који је блистао и засењивао свакоме очи како својим положајем, тако и својом фином интелигенцијом и салонском отменашћу. Достојевски је изненадио свет једнога дана, објавивши у својој „Дневнику“, да је лорд Биконсфилд једна грозна „piccola bestia“ која мути народе ради свога плена. Chef d’ oeuvre лорда Биконсфилда јесте, по Достојевском, изазвати покољ у Бугарској. Источно питање лако би се решило, кад ова „piccola bestia“ не би сметала својим интригама. Лорда Биконсфилда не дирају сузе и страдања балканског робља, коме Турци кожу деру. У Москву је било добегло много словенско робље са Балкана. Једна девојчица од 8 година падала је често у несвест при сећању, како су Черкези драли кожу с њеног живог оца. „О, цивилизацијо, о, Европо!“ — узвикује Достојевски... „Нека је проклета и сама цивилизација, ако је за њено одржање неопходно драти кожу с људи“.

„Зар може човек засновати своју срећу на несрећи другога?“ — пита се даље Достојевски. И онда овако аргуентује:

„Каква може бити срећа, ако је она заснована на туђој несрећи? Изволите, замислите, да ви сами зидате здање судбе човечје с крајњим циљем *усрећити људе*, дати им мир и спокој. И замислите, да ради тога неопходно и неизбежно треба промучити цигло једно човечје биће, и то не какво особито истакнуто,... не Шекспира, но каквога било старца... И гле, само њега треба нагрдити, обешчастити и промучити, и на сузама тога обешчашћенога старца сазидати ваше здање! Да ли ви пристајете бити архитектом таквога здања под том погодбом?“

Ничеов надчовек наругао би се оваквом питању. Пре свега он никад не би зидао здање среће *човечје*, но само здање своје среће. А у здање своје личне среће надчовек је готов узидати сваку подесну циглу, била она наквашена сузама или крвљу не само једнога старца но безбројних људских створења, целога људскога *стада* на земљи. Достојевски пак одговара на ово питање одсудним „Не“. У његовим очима свако човечје биће на земљи има права на егзистенцију, и има гдегод у дубини душе ма и једно зрно добра и племенитости, иако можда скривено и претрпано, једно зрно само, које оправдава његову егзистенцију. Зато Достојевски и говори: „Сви смо ми добри људи“. Ми изгледамо један другом сасвим рђави зато, што се ми рђаво и површно познајемо. „Часност и искреност нашег друштва не само не подлеже сумњи, но бије у очи“. То се усудио Достојевски да каже о руском друштву онда, када је оно од огромне већине других руских писаца, почевши од Херцена до Тургенева, сматрано за једну лешину у распадању. Он је видео оно што други нису могли видети. Његовом испитивању и процењивању људи

није претходила ни предрасуда ни хладна хируршка равнодушност, него љубав. Он је знао унапред, да ће у души свакога човека наћи две бездне, као и у души Карамазових, будући у стању да проникне у туђу душу као у своју сопствену, он је ишао само да мери и срањује те две бездне, бездну племенитог и бездну одвратног, и да поставља њихову размеру. Ми се бојимо људи, који нас окружују; кад бисмо им се приближили и кад бисмо их познали, не бисмо их се бојали. Познати значи опростити. Славенофили и западофили нису се никако могли трпети, као две завађене нације. Достојевски је познавао и једне и друге изближе и знао је, колико се добра налази и код једних и код других: колико ума, колико узвишених идеала и жарког одушевљења за исте, колико готовости за хуману делатност и колико самопрегора! Зато се с чуђењем питао: „Зашто, и препирући се, не могу се они у исто време љубити?“ Славенофили и западофили међутим нису имали међусобне љубави због своје екстремне и зато погрешне оцене вредности Русије и западне Европе. Славенофили су одрицали вредност западне културе и негирали су Запад потпуно глорификујући народ руски; западофили, напротив, глорификовали су неуморно Запад и неумерено су се исмевали руском народу, као једној мрачној, полуварварској маси. Славенофили московски облачили су се у костиме мужичке; западофил књаз Гагарин, стари руски племић, толико се поевропио и одрусио, да је примио католичанство, и постао језуит. Достојевском је била одвратна како неумерена глорификација Русије тако и неумерена глорификација Европе. Нашто величају славенофили руски народ, кад народ руски сам себе не велича, но осећајући своју недовољност, смирује се и каје? „Никад ни највећи подлац у народу, — вели Достојевски, — није говорио: „тако и треба поступати као што ја поступа“, него, напротив, свагда је уздисао и веровао, да је рђаво оно што он ради и да има нешто много боље од њега и његових дела. Нашто величају западофили Запад, кад је на западу највиђенији човек лорд Биконсфилд, у име чије се деру коже са живих људи?“ И Достојевски се труди, да разграничи две бездне код Запада и Русије, онако исто, као што је он те две бездне разграничавао у душама појединих људи. На Западу је много културе, али мало Хришћанства, мало хришћанског, братског духа. У Русији има далеко више Хришћанства, али далеко мање културе. Запад је велики науком, а мален вером, Русија је велика вером, а малена науком. Западна наука је унела егоизам у свет, јер је унела атеизам. Народ руски гледа своју историјску задаћу у „служењу Христу“, а кроз Христа у служењу целом човечанству; Западу је, напротив, стало до тога да се докопа плена и господарства над целим светом.

Да је Ниче могао то видети код Запада, што је видео Достојевски, он би био задовољан. Но Ниче је видео код западне Европе оно исто што је Достојевски видео код народа руског, тј. видео је смирење и „служење Христу“.

„Науку и занате можемо примити од Запада, али веру не, јер је и Запад нема“, говорио је Достојевски. Западно Хришћанство сасвим се механизовало и претворило у једну „насилничку институцију“, која жели да господари, а не да служи. Католицизам, место да диже људе ка Богу, спустио је Бога на земљу. Протестантизам нема ничега позитивног: његов је смисао у протесту, у негацији. Нестане ли сутра католицизма, нестане и протестантизма, јер ће нестати повода и објекта за протест. Но католицизма неће нестати, он се обнавља, по мишљењу Достојевскога, у западном социјализму. Социјализам, овај атеистички католицизам, ходи у борбу са истом девизом, са којом и верски католицизам, са девизом: „Fraternité ou la mort“ (Братство или смрт!). Социјализам, са својим атеизмом и егоизмом довршиће разорење Запада, које је римски католицизам почео. „На Западу, говори Достојевски, уистину нема Хришћанства и Цркве, мада има још много Хришћана, и никад их

неће нестати.“ За Достојевскога су велики Хришћани на Западу; Дикенс, Шилер и Жорж Санд (ова последња „била је једна од најпотпунијих исповедница Христа, не знајући то ни сама“). Но њихов утицај на Западу није никакав: они се више читају и поимају у Русији него на Западу. Злу судбу, отуда, прориче Достојевски Западу.

„Наступа четврти сталеж, говори он, лупа и ломи врата, и, ако му се не отвори, сломиће их. Тај четврти сталеж неће прошле идеале, он одбацује све досадашње законе. Он не иде на компромисе и уступке, подупирачима нећете спасти здање. Уступци га само већма распаљују, — он хоће све. Наступиће нешто, што нико и не слуги. Сви ти парламентаризми, све сада исповедане грађанске теорије, сва сабрана богатства, банке, наука, Јевреји, — све ће се то стровалити тренутно и бесциљно, — осим можда Јевреја, који ће се и тада умети снаћи...“ „Све је то блиско, пред вратима. Ви се смејете?“ „Блажени они, који се смеју!“ „А ја, зар се ја радујем?“ — пита се горко пророк.

Достојевски није то говорио из мржње, но, напротив, баш из љубави према Европи. „Европа нам је свима драга као и Русија — говори он, — у њој је све Јафетово племе, а наша је идеја — сједињење свих нација тога племена, и још више, много више, до Сима и Хама“. „Запад је наша друга отаџбина“. Рус је на Западу као гост у своме дому. Европски народи гледају са страхом на Русе. Њихов страх потиче из неколико разлога. Руса је више од сто милиона. Руси знају све идеје Запада, Руси знају све језике Запада. Руси знају сву прошлост и све намере Запада, — а Запад не познаје ништа руско. Отуда бојазан западне Европе од Руса“.

Достојевски обеснажује савршено ту бојазан. Он мисли, да ће Запад при своме паду једино моћи наћи спаса у Русији. Када се дигне онај четврти сталеж на Западу, о коме говори Достојевски, када дође „трећи устанак робова“, како би то Ниче назвао, онда ће се „таласи разбити само о наше обале, — вели Достојевски — јер ће се тек тада јавно и очигледно показати свима до каквог је степена различит наш национални организам од европскога“. „О, народи Запада и не знају, како су нам они драги!“ — узвикује Достојевски. Кад се проломи Запад, тада ће Словени имати да кажу „нову реч“ целоме свету. Та „нова реч“ биће изречена не само на добро Словена, већ и на добро целог света, целог рода људског. Она ће се односити на сједињење свих народа, на општу хармонију, коначну братску сагласност свих племена, сходно Христовом јеванђелском закону. То сједињење биће не политичко и не економско, но сједињење „во Христје и во братствје“.

Достојевски није проповедник политичког и економског братства, но братства основаног на љубави. „Будите браћа — говори он у својој *Проповеди на гори* — но не једино због економске користи, него због пуноће радосног живота, из пуноће љубави“. Кад се, дакле, једном проломи Запад, тада ће се, иницијативом Словена, створити једно опште, светско братство, једно *свечовечанство*. Тад ће цео свет бити као један човек, један свечовек, јер ће тада цео свет живети једном душом, једном љубављу. И сваки ће човек напосе представљати свечовека у маломе, јер ће сваки у души својој осећати велику свесветску, свечовечанску душу и хармонију те велике душе. Када то буде, лако ће се тада остварити и братство политичко и економско; без онога првога пак, ово последње ће увек бити само једна лаж маскирана именом истине.

Засад само Словен је у стању бити свечовек, јер Словен познаје два света, свет западно–европски и свет словенски; човек са Запада познаје само Запад, — он има само једну душу. Словен има две душе: словенску и западноевропску. Душа словенска је отуда пространија, због чега су и идеали словенски пространији. Досадашња словенска историја састојала се у упознавању Запада, „у упознавању и извињењу западних идеала“, како вели Достојевски. Ми смо познали Запад и опростили му његове уске идеале. И најшири

идеали Запада уски су за словенску душу. У Европи сматрају Русе скоро све изреда за нихилисте, за разрушитеље свега онога што они нису зидали. То је факт, који Достојевски не одриче. Но он објашњава тај факт. Руси негирају западну цивилизацију зато, што им се она не свиђа, но они не руше као Хуни и Татари само ради рушења или из користољубља, него „ради нечег, — вели Достојевски — што, истина, и ми сами не знамо“. Руси, који су на Западу разрушитељи, у Русији то нису. Белински је био европски социјалист, док је у Русији био и остао ватрени патриот.

Руси гледају у Европу као у прошлост, а у себе као у будућност. Иван Карамазов говори своме брату Алексију: „Ја хоћу да путујем у Европу, Аљоша,... и гле, ја знам да путујем само на гробље, но на најмилије, на најмилије гробље!“ Руски народ је порочан и таман и грешан, — то је Достојевски видео боље него ма који други велики Рус — но руски народ има једну *силу*, којом живи. Та сила јесте Христос. Хришћанство на Западу постало је једна мрачна сила, која смета животу; Хришћанство у Русији је једна жива сила, којом народ живи. У народном Хришћанству, у Православљу, нема онолико логике колико има љубави, човекољубља, самопожртвовања. Но зар логиком свет живи? Не, но љубављу пре логике. „Заволети живот пре него логику“ — то је философија Алексија Карамазова, коју он предаје своме безбожном брату Ивану. Заволети људе пре него логику, то је битно учење православља. „Погрешке срца теже су од погрешака ума“, мисли Достојевски. Заиста, историја је показала да срце људско може доћи до далеко већег савршенства од ума људског, јер где земља је више пута доживела примере савршене љубави, но није доживела ниједнога примера савршеног ума. Савршена је љубав у томе, да неко служи своме ближњем и да живот свој положи за друге. У „служењу Христу“, говори Достојевски, или, другим речима, у „служењу човечанству“ види руски народ свој, историјски задатак — не у господарењу светом, но у служењу свету. Но служење Христу или служење човечанству значи страдање: — страдање је отуда улога руског народа у историји човечанства, страдање у тежњи и борби за достигнуће свесветског јединства и братства. Достојевски предвиђа својим пророчким духом, да ће Руси и са њима сви Словени, имати много и много да страдају, јер је страдање судба њихова; зато нас он и упућује на страдање, на тај фатални пут, који је нама Словенима намењен, упућује и указује на „*радост страдања*“. Треба страдати, јер у страдању има радости, то је једна од главних тачака философије Достојевскога. „Ово ти је мој завет“ — говори старац Зосима Алексију Карамазову — „тражи срећу у страдању“, наравно не у бесциљном страдању, но у страдању за добро свих људи. Сви смо ми криви за све, зато треба и да страдамо сви за све. Предсмртне речи старца Зосиме гласе: „Знајте, мили моји, да је сваки од нас напосе крив за све... сваки за све људе и за сваког човека на земљи“.

То је суштина учења овога несумњиво најнеобичнијег и најгенијалнијег човека, кога је Русија дала свету, не само себи, но целоме свету, јер је Достојевски још за живота свога постао познат целом образованом свету и својина целог света. И Ниче га је познавао, но није му никад опонирао, иако Ниче није могао неувидети, да је Достојевски најмоћнији представник и бранилац оних, којима је он, Ниче, кроз свога надчовека оглашавао непошtedни крсташки рат. Да је Достојевски доживео издање Ничеовог „Заратустре“, он би се извесно појавио као најмоћнији, најнеодољивији и најстраснији противник његов. Штета, што Достојевски није то доживео. У својој критици Ничеовог Надчовека, он би извесно још далеко рељефније израдио свој идеал Свечовека. Но још је већа штета, што је судбом изостала свака полемика између ова два човека, у којима су кондензоване све тежње њиховог и нашег времена. С тиме је изостала и једна титанска борба, какву

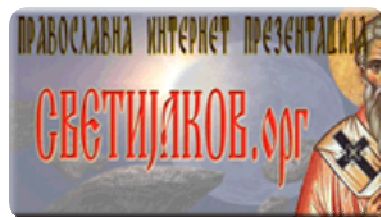
свет одавно није видео, или боље рећи, какву свет сваки дан гледа, а не види. Јер гле, Ниче и Достојевски представљају два противположна света. У њима се оличавају Јудеја и Рим, Хришћанство и Паганизам, народ и деспот, вера и неверовање, нада и очајање, Христос и Антихрист. Надчовек је као једна висока камена статуа, рецимо као Неронова статуа од 36 м., која је стајала пред Колосеумом римским; свечовек је као цео један музеј мањих статуа и статуица и биста, у групи и напосе. Или надчовек је једно високо дрво наред голу поља; свечовек је као једна шума разноврсног дрвећа, узајамно испреплетаног и повезаног жилама, гранама, или бар сенкама. Надчовек одриче Бога, одриче морал, одриче друштво. Свечовек признаје Бога, признаје морал и признаје друштво. Надчовек гледа смисао човечанства у себи; свечовек налази свој смисао у човечанству. Надчовек је једна монада, огромна по димензијама; свечовек је једна организација од безброј много малих монада. Надчовек је противан свакој организацији јер свака организација захтева уступке од својих права. Надчовек је отуда противан и култури, јер културе нема без организације. И живот старих, *отмених* народа, који су Ничеу тако у вољи, био је од почетка организован и културан у извесном степену. И у основи тих првих организација и култура лежао је принцип: жртвовање своје личности једној широј организацији: породици, племену, народу, тј. лежао је један не надчовечански но један свечовечански принцип. С друге стране, садашњи народи Европе, за које Ниче мисли да су Хришћанством разнежени и ослабљени, непрестано још живе у односу један према другом господарским моралом, пуни жеље за освајањем и победом, и претрпани оружјем и ратним плановима. У својим првим делима Ниче је још мислио, да је нашао свој идеал код старих отмених нација. Кад је писао „Заратустру“ Ниче је био већ при другим мислима. Њему је сад било јасно, да је један идеал, какав је он замишљао, био немогућ досад у историји, у народу, у друштву, у култури. Зато га је он дигао над свим овим и *усадио*. „Заратустра“ је отуда најдоследније дело Ничеово. Ниче не говори више о отменим *народима* ни о отменим *расама*, но само о отменом једном *човеку*.

Русо и Толстој желели су да врате човека природи, да би га учинили јагњетом, Хришћанином: Ниче је хтео да врати човека природи, да би га учинио тицом грабљивицом и антихришћанином. Русо и Толстој нису погодили пут ка својој циљу; Ниче је погодио. Достојевски није хтео да враћа човека натраг, у примитивно, некултурно стање, куда су га враћали Русо и Толстој и Ниче. Он је веровао, да се идеал свечовека може постићи и идући напред одавде, где смо сад стали, и то идући кроз културу, не мимо културе. Културом и страдањем, или самим страдањем, пошто и у основи културе лежи страдање, — то је пут ка свечовеку Достојевскога. Ма колико да је овај идеал Свечовека недовољно философски обоснован, и ма колико да је он у неким својим потезима чак и несимпатичан, — он је ипак један идеал, кога људи као културна заједница могу имати. Но кад би *сви* људи имали *само* тај идеал; онда би настао свеопшти мир у свету; онда не би било борбе међу народима, не би било борбе међу људима, не би било борбе ни у души појединог човека. Ко зна би ли тада и живота било на земљи? Исто тако: кад би *сви* људи носили у души својој само идеал Ничеов, они би се непоштедном борбом узајамно истребили, и онда би опет завладао свеопшти мир и тишина у свету, јер не би било људи у њему. Ко зна би ли и тада било живота на земљи? Но људи обично иду средњим путем и мешају идеале. Људима је Ниче симпатичан зато што подржава њихов егоизам, но људи се стиде да до краја следују идеалу Ничеову; људима је Достојевски симпатичан зато што он не изолује и не осамљује човека — људи се увек боје осамљености — но задовољава његов социјални инстинкт и везује га као један прстен у велики ланац човечанства, али људи се

страше, да до краја следују идеалу Достојевскога. Надчовек и свечовек отуда чине сталан раскол у души људској и у друштву људском. Кад би се Ниче и Достојевски сјединили у једном човеку, тај човек би се звао Раскољников. Много је „Раскољникова“ међу људима, но мало је доследних Ничеу и Достојевском. Лакше је и удобније не бити доследан; ко хоће пак да буде до краја доследан, тај има да бира: или Ничеа или Достојевског.

И Ниче и Достојевски су словенске крви, иако је Ниче постао апостол Запада, а Достојевски апостол Словенства. Кад би сутра заратио Запад са Русијом, Запад би ратовао у име Ничеа, тј. у име свога егоизма, Русија би ратовала у име Достојевског тј. у име Христа, у име свечовечанског сједињења и братства. Ова два болесна човека, Ниче — умоболни и Достојевски — епилептичар, завладали су душама целог културног света. Они су постали симбол и застава људима. Они исцрпљују цео геније најмодерније Европе. Ове две силе, које су до скоро биле више теоријске но практичне, почињу се све више примењивати у животу. Ниче и Достојевски нису више само две теоријске силе какве су Спиноза и Кант, но две живе силе, којима свет живи. Борба у име Ничеово и Достојевскога већ се овде–онде заповеда. Но одсудна, страховита борба тек има да дође. Дух надчовека и свечовека ићи ће пред војскама. Један нов „устанак робова“ предстоји, и, као што се извесно да предвидети, једна нова победа њихова. То ће бити друга велика победа Хришћанства у историји.

Поштујмо, господо, и Ничеа и Достојевског, поштујмо једнога као пророка Запада, а другога као пророка Истока, поштујмо их због њиховог генија и због њихове племићке искрености и смелости, поштујмо их обојицу — но у одсудном тренутку станимо уз Достојевског!



храм светог апостола Јакова, брата Господњег; Дубока код Јагодине; тел/факс 035/267-160; интернет адреса SVETIJAKOV.org